

„Nem súlyed az emberiség!”...

**Album amicorum
Szörényi László LX. születésnapjára**

Főszerkesztő: JANKOVICS József
Felelős szerkesztő: CSÁSZTVAY Tünde
Szerkesztők: CSÖRSZ Rumen István
SZABÓ G. Zoltán

Nyitólap: www.iti.mta.hu/szorenyi60.html

MTA Irodalomtudományi Intézet
Budapest, 2007

CSORBA LÁSZLÓ

A három Menotti és a Keleti-pályaudvar *Az olasz–magyar kapcsolatok „mellékalakja” – főszerepben*

Amikor Szörényi László még gyermek volt, a főváros egyik ékességként emelkedett a Keleti-pályaudvar homlokzata előtti impozáns téren Baross Gábor szobra. Nem véletlenül került ide, hiszen a magyar közlekedés fejlesztésében – és ezen belül is főként a vasútügy modernizálásában – valóban korszakos szerepet játszott ez a ragyogó autodidakta, az 1880-as években az akkori kormányok közlekedési, később emellett ipari és kereskedelmi minisztere. A Pest-központú vonalhálózat kiépítésének és államosításának befejezése éppúgy nevéhez köthető, mint a személyi díjszabást megreformáló – és így a vasutat valóban tömegközlekedési eszközzé alakító – ún. zónatarifa-rendszer bevezetése. De a postafejlesztés és az ipari oktatás is a szívügyei közé tartozott, nemkülönben a vízi közlekedés. Kiépíttette a fiumei kikötőt, és az ő idejében teljesült be maradéktalanul a nagy Széchenyi István álma: a Kazán-szoros és a Vaskapu hajózhatóvá alakítása azon a ponton, ahol az Al-Duna áttöri a Kárpátok láncát. A „vasminiszter” bronzalakja méretes sziklaszilánkra támaszkodik – a követ a Vaskapu falából robbantották ki és szállították a magyar fővárosba, hogy az emlékmű funkcionális alkotórésze és természetes díszje legyen.

A szoborpályázatot egyébként – meglepő fejlemény! – valójában nem a ma is álló alkotás nyerte. Ahogy Prohászka László *Szoborsorsok* című könyvében elmeséli, a győztes mintát az 1893-ban – egy évvel Baross halála után – kiírt pályázatra a századvég legprezentatívabb magyar szobrásza, Stróbl Alajos nyújtotta be. A mester azonban építészetiileg kivitelezhetetlen méretű műsziklára akarta felállítani hősét, így a bizottság a második helyezett művésszel, az akkor még nem különösebben ismert Szécsi Antallal kötött szerződést. Stróbl persze tiltakozott, felhorgadtak az indulatok a sajtó hasábjain – de végül a szoborállításra összegyűjtött pénz mégiscsak Szécsi mester művének megvalósítására fordították. És nem is hiába: a dunaharaszti mészkőből faragott talapzaton lendületet, energiát sugároz a miniszter jól megformált főalakja. Kivételesen szépek a mellékalakok is. Jobboldalt a közlekedés és kereskedelem allegóriája: a fél térden álló fiatal férfi lábán szárnyas saru, egyik kezében Mercurius varázsbotja, másikkban csokrot nyújt a miniszter felé. Dinamizmusával ellentétes a baloldali, szintén eszményien szép

férfialak klasszikus nyugalma – ő az ipar megszemélyesítője. Két impozáns dombormű is része még a kompozíciónak: a talapzat előoldalán a vasút géniuszát, a hátoldalon a Vaskapu allegóriáját láthatjuk. A *Vasárnapi Ujság* és társlapja, a *Politikai Újdonságok* hűségesen tudósított az 1898. november 20-i avatás eseményeiről, és fényképet is közölt az emlékműről, melynek lépcsőzetére a kereskedelmi utazók hatalmas bronzkoszorúját mintázta meg a művész. Az ünnepséget eredetileg októberre tervezték, de Erzsébet királyné nem sokkal korábban bekövetkezett meggyilkolása miatt el kellett halasztani novemberre.

1945 nyarán azután igen szomorú látványt nyújtott az emlékmű: az akkori fénykép-felvételek tanúsága szerint a „vasminiszter” lezuhant talapzatáról, és fejével szinte teljesen belefűrődött a parktükörbe. Valószínűleg ágyúlövedékek találhatták el, mert a korabeli dokumentumokból kiderül: hét helyen kapott, egyenként 32 × 35 cm-es nagyságú belövéseket. Ám már szeptemberben nekikezdték a helyreállításnak – mégpedig elsőrangú politikai megfontolásból! Potó János idézi *Emlékművek, politika, közgondolkodás* című könyvében a főváros Polgármesteri Hivatalának vonatkozó beszámolóját: „*Hihetetlen munkáütemmel és kitartó erőfeszítések közepette sikerült megoldani [...] az »Arccal a vasút felé« jelszóval megindított vasútújjáéledés időszakában a súlyosan megrongálódott Baross-szobor helyreállítási munkálatainak megindítását.*” Martinelli Jenő szobrászművész a Vignali Raffael Múércöntöde szakembereivel dolgozott a bronzalakokon, míg a kőtalapzatot Putz János kőfaragó mester hozta helyre – még hozzá nem akármilyen nyersanyagból. Az antifasiszta ellenállás egyik szimbolikus akciója volt a hazai szélsőjobboldali mozgalmak körében különösen népszerű, egykori miniszterelnök, Gömbös Gyula szobrának felrobbantása 1944. október 6-án. Nos, a Gömbös-szobor romjaiból kapott utánpótlást a talapzat, amelyre 1946. június 11-én helyezték vissza – az immár a népi demokrácia vasútprogramjának népszerűsítésére is hivatott! – „vasminiszter” szobrát.

A kereskedelmi utazók bronzkoszorúját ugyan már végképp elsodorta az idő, de az egyéb részleteiben derekasan helyreállított emlékmű ezután újabb 25 évig díszítette háborítatlanul Budapest egyik fő közlekedési tengelyének végpontját, a nagyszerű Baross-tér közepét. Ám amikor kiépült a fővárosi metróhálózat, és a térre hatalmas aluljárót terveztek, a városkép alakítói nem tudták megtalálni a szobor új, méltó pozícióját. Ha eredeti, központi helyén maradt volna, akkor elszigetelődik a gyalogos forgalomtól, a süllyesztett átjárószintre pedig valamilyen okból nem akarták lehozni – így hátrattették az indulási oldal melletti buszvégállomás járdaszíkjára. Így azonban a városképi jelentőségű alkotás elveszítette perspektíváját – és így közönségét is –, és azóta is azon a szürke és érdektelen helyen tölti meg nem érdemelt száműzetését... E méltatlan helyzetet azonban nem csupán a fenti, városképi-esztétikai szempontból sajnálhatjuk. Az emlékmű ugyanis – egy különleges vonatkozásában – a magyar–olasz kapcsolatoknak is meglepően érdekes emlékét őrzi, ami miatt szintén komolyabb figyelemre lenne érdemes.

A „kádárizmus” éveiben sajátos, részben propagandisztikus, részben „kriptokatonai” feladatokat töltött be a Magyar Honvédelmi Szövetség nevű tömegszervezet, amelynek eredete – elődszervezetei révén – visszanyúlik az állampárti diktatúra kiépülésének időszakára. Egyfelől hirdette a „létező szocializmus” – hatalmi nevén: a szovjet blokk – katonapolitikai doktrínáját, másfelől – a katonai előképzés érdekében, az ún. hazafias nevelés jelszavával – próbálta népszerűsíteni a katonai hivatást, illetve az állampárt saját fegyveres szervezetét, a munkásőrséget, főképp a fiatalok körében. Ennek során, számos más eszköz mellett, igyekezett felhasználni a magyar honvédség múltjának valóban lelkesítő emlékeit is – többek között úgy, hogy lapja, a *Lobogó* hasábjain rendszeresen jelentek meg történelmi népszerűsítő cikkek a korábbi századok katonaemlékeiből. A történelmi információnak ugyanakkor az a természete, hogy önmagában is érdekes és értékes lehet – így a lapnak azok az olvasói is örömmel üdvözölték ezeket az írásokat, akik tisztában voltak az újság – amúgy rikítóan – propagandisztikus és manipulatív jellegével. E cikkek közül Dr. Kovássy Zoltán írásai kiemelkedtek tárgyyszerűségükkel, érdekességükkel.

Nos, a lap 1973. február 28-i számában egy figyelemreméltó találkozásról közölt beszámolót Kovássy Zoltán. Solymáron meglátogatta a neves 19. századi tájképfestő, Ligeti Antal leszármazottainak családját, és a beszélgetés során százhusz éves dokumentumok kerültek kezébe. A művész feleségét, Zsolnay Laurát ugyanis rokoni szálak fűzték az 1848-as szabadságharcban egykor főhadnagyként szolgáló Réthy Józsefhez. Bona Gábor tiszti adattár-sorozatának *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban* című kötetében (ezen belül is a harmadik részkötetben) valóban szerepel a Torontál megyei Eleméren 1825-ben (esetleg 1826-ban) született Réthy, aki a 24. jászkunsági honvédzászlóalj kötelékében esküdött fel a haza védelmére. A délvidéki harcok után, 1849 februárjában immár az erdélyi hadszíntéren kapta őrmesteri kinevezését. Februárban hadnagy, áprilisban főhadnagy, és e minőségében a zászlóalj 4. századának parancsnoka lett. Kovássy cikkében említi, hogy a Hadtörténelmi Levéltárban látott olyan levelet, amelyet Réthy József augusztus 20-án írt, tehát még a világosi-nagyszőlősi fegyverletétel után is igyekezett kitartani, amíg lehetett. Bizonyára ennek „köszönhette”, hogy ugyanazon év december 11-én közlegényként besorozták a temesvári 54. gyalogezredbe, ahonnan csak 1850 októberében szabadult. Kovássy – nyilván a családtól – úgy értesült, hogy a morvaországi Olmützben tizennyolc hónapnyi várfogságot is szenvedett a volt főhadnagy. Bona Gábor adattárában ennek nincs nyoma, ugyanakkor megemlíti viszont, hogy Réthy 1867-ben belépett a pesti Honvédegyeletbe, amelynek még a kilencvenes években is tagja volt. A *Vasárnapi Újság* halálhírei rovatában 1899-ben adta hírül, hogy a honvédtiszt elköltözött az élők sorából. Sírja máig megvan a rákoskeresztúri köztemető 123. parcellájában.

Réthy József aligha lehetett jómódú ember. Kovássy – megint csak a családi hagyomány alapján – azt írja, megélhetési okokból fényképészeti műterem nyitásával kísérletezett. A Magyar Nemzeti Múzeum egyik főosztályaként működő Nemzeti Fényképtár

vezetője, Cs. Lengyel Beatrix azonban hiába böngészte át a magyar fotográfia korai történetének adattárait, egyelőre nincs nyoma a leszerelt katonatiszt és a „fényíró” mesterség találkozásának. Valóban, csak igen lassan bővült azoknak a száma a század második felében, akik tisztességgel meg tudtak élni ebből a szakmából a polgárosuló Budapesten. Ha Réthy próbálkozott is a fényképezéssel, csak igen rövid ideig tehetette azt, így anyagi helyzete aligha javulhatott számottevően. Bizonyára ezzel függött össze az – a korban általános, de ma sem ismeretlen – családi „megoldás”, hogy a jó anyagi körülmények között élő Ligetiék magukhoz vették és saját költségükön neveltették a rokon egyik gyermekét, Réthy Vilmost. A másik, a fiatalabbik fiú viszont az apjával maradt – és ő azután olyan keresztnévet kapott, amelynek aligha volt párja széles Magyarországon: Réthy Menotti!

A Menotti név olasz eredetű. A meglepő választás titkát a család Türr István tábornokkal, az olasz egyesítési küzdelmek hőisével való barátsága fejt meg. Réthy ugyanis magát Giuseppe Garibaldit kívánta megnyerni fia keresztapjának, és Türr közvetítette a kérést a „két világ hőse” felé. A vörösinges vezér köszönte a megtiszteltetést, és el is vállalta a keresztapaságot, méghozzá úgy, hogy saját elsőszülöttje, Menotti Garibaldi keresztnévét adományozta Réthy József fiának. A szertartásnál Türr és felesége, Adelina Bonaparte-Wyse hercegnő (a francia császári család tagja!) helyettesítették Garibaldiókat – az ebből az alkalomból ajándékozott, dedikált fényképeket még a hetvenes években is féltve őrzött családi ereklyeként tisztelték.

Réthy Menotti *nomenje* azután remek *omennek* bizonyult. Az 1890-es években szökkent szárba a tornasport és az atlétika Magyarországon – a fiatalember ennek a hőskorszaknak lett egyik első csillaga. Az 1885-ben alakult Budapesti Torna Club (BTC) igazolta versenyzői sorába – az egyesület elsősorban Budapest akkori V. és VI. kerületének polgárai számára igyekezett biztosítani a rendszeres testedzés lehetőségét. Az első nyilvános versenyt – amiként arról a magyar sporttörténet klasszikus kutatója, Siklóssy László beszámol *A modern sportélet előkészítése* című könyvében – a Békéscsabai Torna Egylet pályáján 1890. május 25–26-án vívta a BTC csapata. Réthy Menotti mindjárt két számban, távolugrásban és súlydobásban győzedelmeskedett. 1891 májusában a Magyar Tornaegyletek Szövetsége első országos tornaünnepélyén a távolugrás és a „lőszéltében” (ez a mai lógyakorlatnak felel meg) összetett szám bajnoka lett, 1892-ben pedig korlátos, rúdugrásban és távolugrásban szerzett aranyérmeket. 1894-ben a „francia módszer” szerinti birkózásban léphetett a dobogó legfelső fokára, míg 1896. május 26-án, a millenáris versenyen gerelydobásban és rúdugrásban nyert, így a torna „főgyőztesének” nyilvánították. Érmeinek listája arra utal, hogy mindig új és egyre újabb kihívások érdekelték, sorra más-más sportágakban próbálta ki erejét és tehetségét, mindig nagy sikerrel. Siklóssy könyvében korabeli fényképeket is közöl, amelyeken Réthy Menotti különféle szekrényugrási gyakorlatokat mutat be, akrobatikus ügyességgel. Szép portrékép is fennmaradt róla, amelyet Karácsony István is reprodukált *A magyar tornasport krónikája* című, albumszépségű könyvében. A jóképű, kis kackiás bajuszú, hallatlanul izmos, kisportolt test-

alkatú fiatal férfi trikóját tucatnyi sportérem dekorálja. Visszavonulása után a Kereskedelmi Minisztériumban dolgozott ipari felügyelőként, 1911-ben bekövetkezett haláláig.

Az eddig elmesélt két történet számai a sportsikerei csúcsán álló Réthy Menotti személyében találkoznak: Szécsi Antal ugyanis a gerelyhajító bajnokot választotta a Baross-szobor „ipar”-mellékalakja modelljének. Még a jellegzetes bajusz is megvan, amelyet a fényképen láthatunk! A mesternek nem kellett eszményítenie a férfiakot: ott volt „természetből készen” az ideális testfelépítésű atléta, aki tápot adott a művészi fantáziának, és így segítette az alkotómunkát. A Keleti-pályaudvar oldalában olyan férfiú tekint le az Újpest felé tartó buszjáratok napi gondokba merülő, az élet kicsinyes bajaiba belefásuló közönségére, aki Garibaldi tábornok elsőszülöttjének keresztnévét viselve szerzett dicsőséget a magyar tornasportnak.

De lépünk tovább: vajon honnan származik a „Menotti” elnevezés, amely bizonyára még azoknak is szokatlan, akik járatosak az olasz keresztnévek világában? Ha a *nomen* tényleg *omen* – akkor Garibaldinak nyilván komoly oka volt rá, hogy éppen ezt a nevet adja fiának. A gyermek 1840. szeptember 16-án látta meg a napvilágot a dél-brazil tartomány, Rio Grande do Sul egyik óceánparti városkájában, a Mostardas melletti San Simonban. A boldog szülők egy éve kerültek össze, de a tűzrőlpattant kreol szépség, Anita Ribeiro da Silva nem „vonult vissza” a háztartásba az örömteli esemény után, és továbbra is megosztotta legendás szerelmével zaklatott életének izgalmas mindennapjait. A genovai mazzinista szervezkedések lelepleződése miatt külföldre menekülő tengerész az 1830-as évek második felében kapcsolódott be a brazil császári kormányzat elleni szeparatista szervezkedésekbe, sőt fegyveres összecsapásokba, amelyekben szétválaszthatatlanul keveredett össze a helyi földbirtokosok hatalmi elégedetlenkedése a valódi szabadságeszményekkel – miközben a küzdelmet egy fajta csempész- és kalóztevékenység finanszírozta... A viszonyokra jellemző, hogy Menotti megkeresztelésére is csak két és fél éves korában, már az uruguayi Montevideóban került sor, ahol egy időre „normalizálódott” a fiatal család élete. A szülők „utólag” itt házasodtak össze, itt születtek a fiatalabb gyerekek, Teresita és Riciotti, és 1843. március 23-án itt tartotta a San Francesco d’Assisi templom plébánosa keresztvíz alá Menottit. Előtte azonban akadékoskodott egy kicsit, mert a római naptárban nem talált ilyen nevű szentet – így Garibaldi végül az apja, Domenico (Domingo) nevét adta a vidáman szaladgáló lurkónak, és az oly fontos Menottit „hivatalosan” csak másodikként írták be az anyakönyvbe.

A névadás tulajdonképpen tiszteletadás volt, a sorsfordító élményekkel egybekapcsolódó, forró szabadságharcos érzelmeknek a magánélet körében történő kinyilvánítása. A nizzai születésű tengerész politikai tudatosodása arra a korszakra esett, amikor – az 1830-ban kitört újabb francia forradalmat követően – alkotmányos mozgalmak söpörtek végig Itálián, és az emberi jogokkal kapcsolatos szabadságtörekvések itt-ott már összekapcsolódtak a nemzeti egyesítés nagy gondolatával. A karbonári-szervezkedések azonban még jobbára elszigetelten zajlottak, így hamarosan fölébük kerekedtek a megfenyegetett önkényuralkodók, akik természetesen a legmesszebbmenőkig támasz-

kodhattak a Szent Szövetség és különösen a Metternich kancellár vezette Ausztria katonai segítségére. E küzdelmeket a modenai hercegségben a fiatal kereskedő-vállalkozó, Ciro Menotti vezette, méghozzá kezdetben a Habsburg-Este házból való herceg, IV. Ferenc titkos tudtával és egyetértésével. Amiként azt Policarpo Guaitoli professzor *Di Ciro Menotti e della Rivoluzione di Modena del 1831* című könyvében meséli, Menottiék a liberális reformokat fontolgató uralkodót nem csupán országának a pápai állam, illetve az osztrák birtokok rovására történő gyarapodásával bíztatták, hanem azzal is, hogy a felkeléssorozat függetlenségi háborúvá szélesedése esetén akár az egész egyesített félsziget trónjára kerülhet. Ám a forradalmi események kirobbanásakor IV. Ferencnek inába szállt a bátorsága, az osztrák kézen fekvő mantovai erődbe menekült, megtagadta Menottiékat, és végül az ő nevében ítélték halálra és végezték ki társaival együtt a nem eléggé elővigyázatos forradalmárt. Nos, Garibaldi zsarnokgyűlöletének egy életre gránit-szilárd fundamentuma lett az a felháborodás, amelyet a herceg árulása miatt érzett – és ezért döntött úgy, hogy a nagy forradalmár-mártír emlékét a maga családjában is fenntartja. És aligha kétséges, hogy ugyanez az eltökéltség munkálhatott benne három évtizeddel később is, amikor a magyar honvédtiszt keresztapai felkérésére éppen a Menotti név propagálásával válaszolt. Hozzátehetjük azonban, hogy emellett bizonyára belejátszott döntésébe az a becsület is, amit ekkorra már a harmincas éveiben járó Garibaldi-fiú a maga tisztességéből szerzett keresztnevének.

Annyiban talán szerencsése volt Garibaldi Menottinak, hogy a véres és dicsőséges kor, amelyben ifjúságát töltötte, megóvta a legszomorúbb csapástól, amely híres apák tehetősége fiait sújthatja: sikerült kivergődnie a nagy név árnyékából. A csatatéren vetette meg saját hírnevének fundamentumát már attól a perctől kezdve, hogy 1859-ben tizenkilenc évesen bekapcsolódott az olasz egyesítés fegyveres küzdelmeibe apja nevezetes, vörösinges alakulata, az Alpesi Vadászok soraiban. Ott volt az összes fontos csatában: 1860-ban a szicíliai Ezrek tagjaként Calatafiminél, Palermónál és a voltturnói ütközetben, azután 1862-ben Aspromonténál, 1866-ban a tiroli hadszíntéren (a bezzeccai csatában tanúsított vitézségéért katonai aranyérmét kapott), 1867-ben Mentana mellett, 1870-ben pedig a francia köztársaság védelmében a Vogézek völgyeiben és Dijonnál. Menotti Garibaldi természetesen jól ismerte azokat a kiemelkedő magyar bajtársakat, akik a vörösingesek soraiban harcoltak az olasz egyesítésért, az olasz szabadságért – annak hitével, hogy ezáltal közelebb jutnak a magyar haza függetlenségének kivívásához is.

A legszorosabb barátságba Frigyesy Gusztávval került, aki az osztrák császári hadseregéből dezertálva jött át a garibaldisták oldalára 1859-ben, és a hatvanas években vitézségével éppúgy, mint forradalmár elszántságával, híven szolgálta azokat a demokratikus szabadságeszményeket, amelyeknek a 19. század közepső harmadában Garibaldi tábornok volt a legfőbb szimbóluma. Haditetteiről részletesen beszél a Risorgimento (nemzeti újjáébredés) katonai krónikája – mi több, az 1867-ben indított, Róma elfoglalását célzó vörösinges akciónak, a mentanai csatának nemcsak hősi résztvevője volt, de remek könyvet is írt róla. A román fejedelemségekben kifejtett, titkos tevékenységéről pedig – amely perspektivikusan az itáliai, a balkáni és a magyar Habsburg-ellenes

törekvések összehangolását célozta – Borsi-Kálmán Béla *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez* című könyvében olvashatunk részletesebben. Frigyesy és Menotti Garibaldi barátsága azonban 1870-ben tragikusan megszakadt. Hogy mi is történt pontosan, jelenleg nem tudjuk még, mivel az olasz történészek egyelőre adósak a titkos szálakon a garibaldista körökhöz kötődő vállalkozás, az ún. Szardíniai Telepítési és Termesztési Társaság történetének pontos feltárásával – ennek volt a lelke és motorja a magyar alezredes. Az akció komoly anyagi érdekeket kívánt megmozgatni, nyilván azzal a távlatos céllal, hogy a forradalmi mozgalmak valamilyen komolyabb pénzügyi-gazdasági háttérre, bázisra tegyenek szert. Valószínűleg erre utal Frigyesynek az az 1870. január 18-án, Firenzéből kelt levele is, amelyet Pásztor Lajos tett közzé értékes forráspublikációja, a *Lo storico ungherese del risorgimento italiano. Gustavo Frigyesi ed il suo carteggio con Garibaldi* lapjain, és amelyben a magyar emigráns egy – akkoriban komoly summának számító – százezer lírás kölcsön felvételének garantálására kérte fel a vörösinges vezért. A vállalkozás azonban – részben nyilván a politikailag erősen ellenérdekelt kormányzat támasztotta akadályok következtében – hamarosan kudarcba fulladt, méghozzá olyan sajnálatos módon, hogy egyben súlyos ellentét keletkezett az alezredes és Garibaldiék között. Ennek volt köszönhető a tábornoknak az a döntése, hogy Mentana hőse nem harcolhatott az 1870 nyarán a poroszokkal szembeni francia honvédelmet segítő vörösingesek soraiban. „Frigyesyt nem vettem be a vogézi hadseregbe. Remélem, magyarázatot fog tudni adni a szardíniai ügyben tanúsított magatartására” – olvashatjuk abban az 1871. július 25-én kelt, Dunyov István ezredeshez intézett Garibaldi-levélben, amelyet Lukács Lajos tett közzé *Garibaldival a szabadságért. Dunyov István élete és működése 1816–1889* című, a magyarországi bolgár származású egykori honvédtiszt, az olasz egyesítés rokkant hőse életútjáról szóló könyvében.

A feszültség következtében természetesen Menotti Garibaldi is megszakította az érintkezést Frigyesyvel. A részleteket, ismétlem, nem ismerjük, de minden jel arra mutat, hogy a vörösinges közösségből való kitaszítatás valamiképpen a magyar alezredes egész személyiségét megroppantotta. Mondhatni, vallásos rajongással csüngött mesterén – így képzelhetjük annak az apostoljelöltnek a lelki válságát, akit a „Meváltó” maga kerget el az ajtajától! Részben elvi megfontolásokból, de egykori szökésének megtorlásától is tartva, a kiegyezés után nem akart hazatérni Magyarországra. A „két világ hősetől” megtagadva és mind súlyosabb depresszióba merülve pedig már nem tudott az olasz világban megkapaszkodni. 1877-ben röpítette szét Pistoiaából Dunyov István a szörnyű hírt: Frigyesy megőrült, és önvészélyes állapotban a milánói Doufour ideggyógyászati intézetbe szállították. Garibaldi persze már régen megbocsátott neki, és sietett a milánói bajtársakat mozgósítani a nagybeteg érdekében – de sokat nem tehettek érte. Olasz és magyar zászlóba burkolt csontjait ma apró cella rejti, szinte megtalálhatatlanul, a milánói köztemető kolumbáriumának hatalmas falában.

De térjünk vissza Menotti Garibaldihoz! Pályáját tábournoki rangban fejezte be, és egy ideig az egyesített Olaszország politikai életében is szerepelt, baloldali programmal. De sokkal jobban érdekelte a parlamenti háborúskodásnál a szociális és gazdasági reformok gyakorlati alkalmazásának problémaköre. Róma környékének évezredes rákfenéje volt a várostól délre elterülő Pontini-mocsarak áldatlan állapota. Leccsapolásukkal hatalmas, főváros-közeli termőföldeket lehetett volna művelés alá vonni, és egyben megszüntetni a legnagyobb veszélyt, ami nyáridőben a várost fenyegette: a mocsárláz. Garibaldi az 1870-es évektől kezdve hatalmas akciót indított a pápák által is már többször kezdeményezett, de mindig kudarcba fulladt leccsapolási terv megvalósítása érdekében, s bár végső soron neki sem sikerült a dolog (majd csak a Mussolini-kormányzat és a 20. század technikája tud megbirkózni a feladattal), Menotti szóban és tettben élenjárta apja nagy terveinek felkarolásában. Így jutott el oda, hogy a Szent Péter Bazilika káptalanjától 1874-ben örökbérletbe vette a Carano-birtokot, teleültette eukaliptusz-fákkal (ezt a láz ellen-szerének tartották), és azonnal nekilátott a talajjavító, gazdálkodásszervező, építő-gyarapító munkának. Erőfeszítéseit siker koronázta – három évtized múltán virágzó gazdaságot hagyott örökül öt fiára.

De a láz, ez a gyilkos ellenség végül mégis legyűrte Menotti Garibaldi szervezetét. 1903 augusztusában ágynak esett, és 22-én, római lakásában örökre lehunyt a szemét. A tér, ahová ablakai néztek – a Piazza Vittorio Emanuele II – a századelőn a város újonnan kiépülő, elegáns negyedének számított, ahol a hatalmas, historizáló bérpaloták impozáns homlokzatai római romokkal, pálmákkal, cédrusokkal ékes, téglalap alakú parkot ölelnek körül. A parkkal ma is minden rendben, a környék társadalmi összetétele azonban – közel lévén a Termini pályudvar – erősen megváltozott: napjainkban ezeryelvű-ezerszínű tömeg bábele kavarg az árkádok alatt, üzleti ricsajuk messze űzte a módosabb lakókat. A 110. számú bejáratot is átépítették – egy Oviesse áruház belsejébe vezet –, emléktábla sehol... Így a környéken ma már nyoma sincs annak, ki is lakott az emeleti lakásban, és százkét esztendeje mekkora figyelem és nemes pompa indította innen többnapos útjára a tábornok halottas menetét a kedvelt Carano felé.

Bevallom, bár a nyolcvanas években sokat foglalkoztam Garibaldival, könyvet is írtam róla, sokáig nem tudtam, hol található a vörösinges vezér legidősebb fiának végső nyughelye. Márvány portréját persze minden római és minden turista ismeri: a Gianicolo domb kilátóteraszának jobb sarkában áll, ahonnan a legszebb panoráma nyílik az Örök Városra. Átellenben apja híres lovasszobra, körülötte pedig az olasz Risorgimento többi hőségének szoborparkja – köztük nem messze Türr tábornok márvány büsztje. De a sír helyszíne nincs benn az olasz köztudatban. Pár éve barátokkal kirándultunk az Albanói-hegyekbe, a krátertavakhoz, majd onnan le, Anzióba, a tengerpartra – és közben átszeltük Aprilia vidékét, az említett Pontini-mocsarak egykori tájait. Egy néhány házas település mellett, hatalmas píneafenyő törzsén kopott táblát pillantottunk meg: ez hívta fel a figyelmet Menotti mauzóleumára. A táj több mint különös: a kis kriptaépületet, amelyet eredetileg ő építtetett korán elhunyt Beppino fia számára, viruló bambuszliget veszi körül!

A japánkertek hangulatát idéző minidzsungel szépsége remek szimbóluma annak az áldozatos munkának, amelyet Menotti Garibaldi az elátkozott vidék feljavításáért, lakhatóvá és hasznosíthatóvá alakításáért folytatott.

A mauzóleumban ma már tizenhat Menotti-leszármazott, illetve rokon alussza az örök álmot. 1996-ban Aprilia városa – amely az 1920-as években, a mocsárvilág lecsapolása után épült, és tervezésében fontos szerepet játszott egy fiatal magyar mérnök, Faludi Jenő – testvérvárosává fogadta a brazíliai Mostardas települést, Menotti Garibaldi szülővárosát. Ami pedig a magyar névrokon végső nyughelyét illeti: 1973-ban, a Fiumei úti Sírkertben Kovássy Zoltán még látta a Réthy Menotti sírját díszítő kőoszlopot, amely az atléta nevét volt hivatva fenntartani az utókor számára. Manapság azonban az egykori sír- emléket már nyomtalanul széthordta az idő – csak a csont cáfolt rá a természet rendjére, és élte túl a követ. A maradványok ugyanis bizonyára háborítatlanul fekszenek még odalenn a mélyben, a ritkás gyepek alatt, mert a temetői dokumentáció szerint rátemetés nem történt. És amíg állni fog a Baross-emlékmű a pályaudvar oldalában, addig Réthy Menotti is itt marad közöttünk, hogy nevével, bronzalakjával egyaránt tanúságot tegyen az olasz és a magyar nép történelmi barátságáról.